

Kommentar

Gert Martin Hald

Psykologisk Institut, Aarhus Universitet

Kommentar til Henrik Høgh-Olesens artikel: Offerets grundform

Indledning

"I dag er vi alle darwinister" slår socialantropologen Adam Kuper fast i *The Chosen Primate*, et kritisk studie af darwinismens forhold til det menneskelige, og fortsætter: "Darwins teori er den eneste store victorianske teori, som stadig har tilslutning fra næsten alle som forstår den! (Eriksen, 2000, p. 151, Kuper 1994). Det er derfor som udgangspunkt svært at være grundlæggende uenig med Henrik Høgh-Olesen tematiske udgangspunkt og forklaringsmekanisme om:

- 1) At offerets grundform er en grundlæggende præmis for det menneskelige arts væsens eksistens, &
- 2) At denne præmis er udviklet på baggrund af og må forstås i forhold til et udviklingshistorisk selektionspres.

Nuvel. Så langt så godt. Ganske vist tilbyder kultursociologiske, historiske, økonomiske, filosofiske m.v. teorier og fortolkningsparadigmer på forskellig vis konkurrerende forklaringer på både menneskelige fænomeners 'grundform' såvel som deres ontologiske forudsætninger. Grundlæggende synes disse dog ikke på samme måde, som den evolutionære fortolkning- og forståelsesramme, at kunne indfange og forklare helt centrale dele af fænomenernes oprindelse og udvikling over tid. Snarere må de forstås som væsentlige teoretiske nuanceringsmekanismer og overbygninger på fænomenernes evolutionære grundform.

Spørgsmålene bliver dog i den forbindelse:

- 1) Om evolutionære teorier og forklaringsmodeller om fænomener som 'offeret' og 'quid pro quo' overhovedet er noget værd og giver mening uden de overbygninger, som ovennævnte perspektiver tilbyder?
- 2) Om disse fænomener alene eller langt overvejen- de kan indfanges og forklares ved sin(e) evolutionær(e) grundtese(r) og grundform? og
- 3) Om Høgh-Olesen ikke overser eller i (for) væsentlig grad negligerer inddragelsen af disse nuanceringsmekanismer og overbygninger?

Disse spørgsmål vil danne udgangspunktet for følgende kommentar, som nok har 'offeret' som sit udgangspunkt men som i lige så høj grad søger at hæve sig op over dette og anlægge nogle mere almene teoretiske betragtninger på det evolutionære perspektiv og teoretiseringer omkring (menneskelige) fænomener.

Darwin & de evolutionære meta-produkter

Ordet 'grundform' klinger af reduktionisme. Tilsætningen af en evolutionær forståelsesramme

medfører, at denne 'klang' antager tonerne af biologisk reduktionisme, hvor udgangspunktet for forståelsen af menneskelige fænomener i alt sin væsentlighed reduceres til og forstås i lyset af Darwins velkendte teori om den naturlige selektion. Herunder grundantagelserne om den direkte selektion (egen overlevelse) og indirekte selektion (seksuel selektion/reproduktion) (Darwin 1859, 1871, 1872). Dette er der i sig selv ikke noget galt med og giver oven i købet ofte god mening såvel i teori som i empiri, som Høgh-Olesen også på fornem vis dokumenterer hele vejen igennem sin artikel. Alligevel må vi se på, om sådanne anskueliggørelser af menneskelige fænomener, i dette tilfælde offeret, er 'nok' i den altid igangværende jagt på mere komplette og nuancerede forståelse af disse fænomener.

Selv om offeret hos *homo sapiens* og andre arter kan anskueliggøres evolutionært, er det mere tvivlsomt om den matrix af elementer, der er repræsenteret ved og gennem offeret såsom følelser, kærlighed, alliancer, hierarki, status, moral, traditioner, skikke, riter m.v. ultimativt kan oversættes til manifestationer af de evolutionære grundteser, uden der mistes noget kvalitativt afgørende ved fænomenerne i denne 'oversættelsesproces'. Hardcore evolutionsteoretikere vil givetvis svare 'selvfølgelig' kan den det og argumentere for, at også de evolutionære 'metaprojekter' såsom følelser, kærlighed, kultur, moral, traditioner m.v. blot i sidste instans er manifestationer af de grundlæggende evolutionære teser eller afledte projekter af disse eller 'støj' herfra. Eller som den radikale darwinistiske guru Dawkins skriver i *The Blind Watchmaker*: 'Der findes svar på alle de spørgsmål, vi stiller til naturen; Svaret er den naturlige udvælgelse (Dawkins, 1986, egen oversættelse og gengivelse).

Disse teoretikere kan muligvis have ret i, at de menneskelige evolutionære 'metaprodukt', i deres første, umiddelbare, simple og rudimentær grundform, blot var finurlige manifestationer af den naturlige udvælgelse og direkte og uforløst forbundet hermed. I takt med at der er blevet føjet stadig nye strukturer til hjernen og den menneskelige kognitive kapacitet har udviklet og forandret sig, synes disse metaprodukt dog også at have gennemgået en side- og fortløbende udvikling. Metaprodukterne har således til stadighed antaget og antager en kompleksitet og et omfang, hvis grundlag og oprindelse stadig synes at kunne forklares af evolutionsteorien men ikke alene indfanges ved denne. Man kan sige, at efterhånden som metaprodukterne, qua den menneskelige aktivitet, bliver skabt og udvikler sig til stadig mere komplekse og udefinerbare og uafgrænsede størrelser, desto mere 'løsriver' de sig også fra deres umiddelbare evolutionære oprindelse. I denne udviklingsproces sker der dog samtidig det meget vigtige, at disse metaprodukt i større og større grad begynder at virke tilbage på det/dem, der i første instans skabte dem i en gensidighedens dialektik. Dette betyder ikke, at de kommer til at fremstå som en slags 'objektiv virkelighed', der eksisterer uafhængigt af den (menneskelig) aktivitet, der fortløbende skaber dem, men at de mere og mere begynder at virke tilbage på og præge denne aktivitet i et gensidigt dialektisk forhold.

I forbindelse med Høgh-Olesen artikel betyder denne dialektik, at nok har offeret en grundform og en betydning og funktion på det umiddelbare evolutionære plan, men det transcenderer også dette plan og tilføjes, via de evolutionære metaprodukters dialektik med sin grundform, også fortløbende andre dimensioner, betydninger og overbygninger. Offeret bliver dermed ikke længere kun et 'offer!' for overlevelse og reproduktion. Denne forsimpel 'tillader' metaprodukterne ganske simpelt ikke. Offeret bliver mere end det. Offeret bliver også 'den menneskelige fænomenologi'. Det vil sige, at forståelsen af offeret ikke alene indfanges ved forståelsen af dets evolutionære grundlag og grundformen per se men i ligeså høj grad ved og gennem forståelsen af de individuelle bevæggrunde og oplevelser ved 'offeret', som de fremtræder for og opleves og forstås af individet selv. Da denne forståelse og oplevelse i sig selv er præget af kontekst, tid, kultur, erfaringer, traditioner m.v. kommer metaprodukterne altså så at sige i spil gennem den menneskelige fænomenologi, ligesom også personlighed o.a. nødvendigvis udkrystalliseres herigennem.

Den evolutionsteoretiske anke ville her selvfølgelig være, at de elementer, der indgår i, præger og bestemmer den menneskelige fænomenologi, blot er manifestationer af de evolutionære grundteser enten i form af overlevelses- eller reproduktions mekanismer eller biprodukter og 'støj' afledt heraf. Og således vender vi tilbage til Dawkins og de cirkulære slutningers uendelighed. Herved kommer evolutionsteorien let til at fremstå som det gammelmåge barn, der i bagklogskabens klare lys belærer sine venner om 'tingenes sande tilstand' og årsagssammenhæng. Lad mig i den forbindelse derfor blot slå fast, at komplekse menneskelige fænomener som offeret kun sjældent, på et menneskelig fænomenologisk plan, alene lader sig reducere til et spørgsmål om overlevelse og reproduktion. Det vil sige, at der ofte er en grundlæggende forskel på de motiver, bevæggrunde, rationaler m.v. evolutionsteorien

(eller andre teorier for den sags skyld) siger, vi handler ud fra og de motiver, bevæggrunde, rationaler m.v., vi selv oplever at handle ud fra. Begge dele må nødvendigvis afvejes i en mere komplet og fuldstændig forståelse af menneskelige fænomener såsom offeret. At reducere det ene til det andet eller det andet til det ene synes uhensigtsmæssigt, idet faren for at tabe noget kvalitativt afgørende i forståelsen af fænomenet synes stor.

Den evolutionære bevægelsesdynamik

Vi står altså med en situation, hvor (menneskelige) fænomener gennem den fylogenetiske udviklingsproces langsomt forandres og udvikles. I den fylogenetiske udviklingsproces igangsættes altså en bevægelse væk fra fænomenernes (fælles) evolutionære grundform, således at disse i stadig stigende grad bliver sværere eller umulige at forstå alene ved denne. Tager man offeret som eksempel, kan offeret i sin grundform og sit udgangspunkt sagtens tænkes stadig at repræsentere en betydning, der umiddelbart og direkte er knyttet til overlevelse og/eller reproduktion, som Høgh-Olesen også viser i sin artikel. Dette er dog hverken enestående for mennesker eller aber, men ses også hos andre arter som f.eks. vampyr flagermusen, hvor den enkeltes overlevelse ofte afhænger af de maddelingsfællesskaber, flagermusen har udviklet og været i stand til at skabe og vedligeholde ved hjælp af offeret og formelen quid pro quo (Buss, 1999, p. 257-259). Offeret kan imidlertid også siges at repræsentere noget andet og mere end blot de evolutionære betingelser om overlevelse og levedygtig reproduktion. Dette synes netop i særlig grad at gøre sig gældende hos de højtudviklede arter, som er fokus for Høgh-Olesen empiriske observationer og dokumentation. Pointen bliver her, at jo mere udviklet en art er, jo større synes bevægelsen væk fra fænomenets evolutionære grundform også at være, og jo mere synes gensidighedens dialektik at påvirke sin evolutionære grundform. Offeret hos mennesket er således 'længere væk' fra sin evolutionære grundform og besidder andre og flere kvalitative dimensioner, eller overbygninger om man vil, end hos aberne. Offeret hos aberne er igen 'længere væk' fra sin evolutionære grundform og besidder flere kvalitative dimensioner og overbygninger end hos flagermusene osv.

Som jeg læser Darwins oprindelige værker, synes Darwin heller ikke uenig i ovenstående argumentation, idet han nemlig betoner kontinuiteten mellem dyr og mennesker men *samtidig* også understreger de ofte store gradsforskelle mellem mennesker og dyr (Darwin 1859, 1871). Herved åbner Darwin netop for den mulighed, at homo sapiens er kvalitativ forskellig fra dyrene og at menneskelige fænomener, som f.eks. offeret, derfor også må forklares ved andet og mere end blot de evolutionsteoriens grundteser om end de udspringer af og indeholder disse. En sådan argumentation lugter lidt af, men må ikke forveksles med, ikke mindst teologiens betoning af, at mennesker er kvalitativt forskellig fra dyrene og derfor nødvendigvis må være hævet over, udviklet af og skabt på baggrund af andet (og mere) end evolutionen.

Det 'artsspecifikke andet'

Når Høgh-Olesen i sin konklusion skriver om offeret, at: "vi klart går længere end nogle af disse slægtninge (*aberne*), og der er mere delingsformåen, offervillighed, reciprocitet og sanktioner ved normbrud hos os end dem; men samtidig er dette 'mere' i alt væsentlighed mere af det samme" (p.32, egen tilføjelse i kursiv) synes jeg, Høgh-Olesen om end ikke overser så negligerer betydningen af denne 'gradsforskel' mellem de forskellige arter og altså gradsforskellen mellem 'os' og 'dem'. 'Mere af det samme' synes hos mennesket, som hos andre arter, også ofte at indeholde 'noget artsspecifikt andet'. Dette 'andet' udelukker netop, at et komplekst fænomen som offeret i alt væsentlighed er eller kan reduceres til 'mere (eller mindre) af det samme', uden der potentielt mistes en vigtig forståelseskvalitet ved det enkelt fænomens betydning, funktion og fremtrædelsesform hos den enkelte art. Dette synes især at gøre sig gældende for de højere udviklede arter som *aberne* og mennesket således, at faren for tab af vigtige forståelseskvaliteter synes at stige proportionelt med graden af udvikling hos den enkelte art (jvn.f. ovenstående argumentation).

Darwinismen og den evolutionære psykologi evner ikke bare at fortælle os, hvilke skabninger vi er men også, hvor vi kommer fra. Vi nedstammer i lighed med alle andre pattedyr, fra nogle spidsmuslignende væsner som levede for over 150 millioner år siden; i lighed med fugle, reptiler, amfibier og fisk fra en slags akvatisk orm som levede for over 600 millioner år siden, og endelig nedstammer alt liv (formentlig!) fra nogle undseelige bakterielignende mikroorganismer, som levede for over tre milliarder år siden (Eriksen, 2000, p. 162-163, egne tilføjelser og gengivelse). Dette betyder, at vi som *homo sapiens* deler nogen fælles forudsætninger, grundformer og vilkår med alt andet liv på jorden men samtidig også, at vi som art eksisterer og må forstås i vores egen artsspecifikke ret. Hverken i evolutionsteorien, sociobiologien eller radikale evolutionspsykologiske tolkninger er der ofte levnet megen plads til denne 'artsspecifikke ret' og således til emotioner, værdier, moral, idealer osv. som selvstændig forståelsesgrundlag for komplekse (menneskelige) fænomener som 'offeret'. Alt for ofte reduceres og gøres disse ultimativt udelukkende eller langt overvejende til et spørgsmål om de evolutionsteoretiske grundteser: Millionspørgsmålet lyder så: Kan man det? Kan alt menneskelig aktivitet udelukkende eller langt overvejende forstås i lyset af disse to teser endside komplekse fænomener i det hele taget? Viser en 'teoretisk faktoranalyse' foretaget på komplekse fænomener hos mennesket eller andre arter således altid i sidste instans tilbage til de samme to grundlæggende evolutionære faktorer? Og kan komplekse fænomener både på arts- og individniveau reduceres og forklares helt eller langt overvejende alene ved hjælp af disse? Jeg tror det næppe. Enkeltheden er smuk men næppe sandsynlig. Selv om offerets grundform således er evolutionær betinget, er den artsspecifikke og individuelle fænomenologiske udbygning af denne næppe reducerbar hertil.

Helheden er mere end de enkelte dele

Helheden er mere end enkeltdelene siger man og griner af den efterhånden noget trivielle, godt brugte og udvandede kliche. Høgh-Olesens artikel siger noget om offerets oprindelse og beskriver og indfanger, via sin evolutionære forståelsesramme, vigtige facetter i en mere moderne, nuanceret og komplet forståelse af offeret og menneskelige fænomener i sin helhed. Men den giver os ikke hele billedet, hvilket Høgh-Olesen nu heller ikke på noget tidspunkt hævder. Derimod giver den en manglende og tiltrængt forståelse af centrale dele af det prisme (helhed), vi kan kalde offeret. Man kan her på bedste radikal konstruktivistisk vis indvende, at når en teori eller model ikke udtømmende formår at indfange alle 'enkeltdelene', har modellen ingen brugbarhed og validitet. Her er jeg med udgangspunkt 'i den realistiske position' uenig (For mere om konstruktionismen vs. realismen se Bertelsen, Hermansen & Tønnesvang, 2002). Selv om helheden er mere end enkeltdelene, er det stadig vigtigt at forstå enkeltdelene. Processen går nemlig begge veje. Det vil sige, at for at forstå de enkelte dele må vi forstå helheden. Men for at forstå helheden må vi også forstå de enkelte dele, der udgør denne helhed og det er netop her, jeg ser Høgh-Olesens artikel om offerets grundform samt de evolutionære teories styrke samt tiltrængte og væsentlige bidrag til psykologisk teori og forskning. Både Høgh-Olesen's artikel og de evolutionære teorier evner nemlig at forklare skabelsen og oprindelsen af de enkeltdele, der skaber helheden, om end helheden aldrig kan reduceres hertil men må forstås ud fra kombinationen af disse. Som sagt: helheden er mere end de enkelte dele.

Dette fører os frem til en mere integrativ position, end jeg lige umiddelbart øjner i Høgh-Olesen artikel. En integrativ position hvor 'det ene' eller 'det andet' ikke kan undværes i forståelsen af 'det tredje'! 'Forståelsen af 'det tredje' fordrer simpelthen integrationen af 'det ene' og 'det andet' og kan ikke uproblematisk reduceres hertil. Således også med offeret og andre menneskelige fænomener. Offeret er ikke blot givet ved sin evolutionære grundform om end forståelsen af offeret per se fordrer forståelse af denne og altså forståelsen af offeret som artstypisk fænomen og grundvilkår.

Konklusion

De korte og noget bastante svar på de indledende rammedannende spørgsmål:

- 1) Om evolutionære teorier og forklaringsmodeller om fænomener som 'offeret' og 'quid pro quo' overhovedet er noget værd og giver mening uden disse overbygninger?
- 2) Om disse fænomener alene eller langt overvejende kan indfanges og forklares ved sin(e) evolutionær(e) grundtese(r) og grundform. &
- 3) Om Høgh-Olesen ikke overser eller i (for) væsentlig grad negligerer inddragelsen af disse nuanceringsmekanismer og overbygninger?

må derfor blive:

- 1) Ja de er noget værd og giver også mening uden deres teoretiske overbygninger *men*
- 2) Kan (for det meste) ikke indfanges og forklares alene eller langt overvejende uden disse.
- 3) Denne 'integrative nødvendighed' synes Høgh-Olesen at overse eller gøre for lidt ud af at understrege i sin ellers udmærkede og tiltrængte gennemgang af offeret og dets grundform.

Referencer

- Bertelsen, P. Hermansen, M. & Tønnesvang, J. (eds): "Vinkler på selvet – en antologi om selvbegrebets anvendelse i psykologien". Klim, Århus, 2002
- Buss, D: "Evolutionary Psychology- The New Science of the Mind". Allyn & Bacon, Boston 1999.
- Darwin, C.: "The Origin of Species by Means of Natural Selection". The Modern Library, New York (1859)
- Darwin, C.: "The Descent of Man and Selection in Relation to Sex". The Modern Library, New York (1871)
- Darwin, C.: "The Expression of the Emotions in Man and Animals". University of Chicago Press, Chicago 1965 (1872)
- Dawkins, R.: "The Blind Watchmaker". Harlow; Longman 1986.
- Eriksen, T.H.: "Charles Darwin". Tiderne Skifter, Viborg 2000
- Kuper, A.: The Chosen Primate: Human Nature and Cultural Diversity". Harvard University Press, Cambridge 1994.